

Հայաստանի քաղաքացիական զարթոնքը

Մանվել Սարգսյան

Ռազմավարական և ազգային հետազոտությունների
հայկական կենտրոնի տնօրեն

Հայաստանում հասարակության խիստ քաղաքականացված լինելուն վերաբերող խոսակցությունները վաղուց սովորական են դարձել: Երկրի ներքաղաքական օրակարգում շարունակում են գերակայել «իշխանափոխության և սահմանադրական կարգի վերականգնման» կարգախոսները: Հարյուր հազարավոր մարդիկ Հայաստանում կյանքի բարելավման հեռանկարները դեռևս կապում են այս նշանաբանների հետ: Նրանք, ովքեր կորցրել են հավատը՝ ժամանակավորապես կամ ընդմիջտ լքում են երկիրը, իսկ մնացողներից շատերը դարձել են ընդդիմության անդադրում ցույցերի մշտական մասնակիցներ կամ էլ նորություններ հաղորդող ծրագրերի հավատարիմ հեռուստադիտողներ: Շարունակում են անվրդով մնալ միայն նրանք, ովքեր լիովին բավարարված են առկա իրողություններով:

Նման իրավիճակը տրամաբանորեն հանգեցնում է հետևյալ հարցադրումներին՝ ի՞նչ ակնկալիքներ ունի հասարակությունը սպասվող փոփոխություններից, ի՞նչ է մարդկանց հուշում «սահմանադրական կարգի վերականգնում» եզրը, ինչո՞վ է պայմանավորված Հայաստանի ներքաղաքական առումով ռազմավարական նշանակություն ունեցող խնդրի այսպիսի ընկալումը:

Այս հարցերին դեռևս չեն տրվել համոզիչ պատասխաններ, ինչը պատահական չէ: Դժվար է պնդել, որ հայ հասարակությունն ունի երկրում ստեղծված իրավիճակի բավական ռացիոնալ գնահատականներ, ինչպես նաև անհրաժեշտ փոփոխությունների տեսլական: Ցածր կենսամակարդակի պատճառով մարդիկ ունեն անհարմարավետության զգացում, ինչպես նաև իրենց օտարված են համարում կյանքի իրողություններից: Սովորական քաղաքացին իրեն չի համարում ընթացող զարգացումների լիիրավ մասնակից և չունի իր ձակատագիրը տնօրինելու զգացում: Հետևաբար, յուրաքանչյուրը ծագում է փոխել այս իրավիճակը՝ իր կյանքը կարգավորելու հնարավորության ակնկալիքով: Այլ ելք պարզապես չի երևում, ինչն էլ հայ հասարակության խիստ քաղաքականացվածության պատճառն է:

Հասարակություն՝ անորոշության և ապօրինության ճիրաններում

Մինչ այդ, հարկ է փաստել, որ նույնիսկ վերջին տարիների քաղաքական ակտիվ պայքարը որևէ կերպ չի ազդել երկրում որակական փոփոխությունների արձանագրման առումով: Առավել հաճախ է արժարժվում Հայաստանում օլիգոպոլիսների կամ, ինչպես ընդունված է ասել, քրեաօլիգարխիկ վարչակարգի զարգացման խնդիրը: Ստվարանում է այն մարդկանց թիվը, ովքեր զգում են քաղաքացիների որոշակի հատվածի՝ օրենքի առջև պատասխանատվություն կրելու ցանկության բացակայությունը: Ընդհակառակը, առավել ակնբախ են հասարակությանը պարտադրվող «հատուկ» պայմաններն ու հասկացությունները, որոնք ոչ մի աղերս չունեն օրենքի տառի հետ: Ավելին՝ հասարակության մեջ արմատացած «սոցիալական մակաբուծությունը»՝ որպես երևույթ, միտում ունի իրավական գործառնության ուժ ստանալ՝ իր ազդեցության ոլորն առնելով ողջ քաղաքական կյանքը:

Հայաստանի քաղաքացիների մեծամասնությունը փոփոխությունների կողմնակից է, սակայն մնացյալ հատվածը ցանկություն ունի ապրել խնամառուի կարգավիճակով՝ ի հաշիվ հասարակության այլ անդամների՝ ձևավորելով «սոցիալական մակաբուծությունը»: Իրականում վերջինս կազմակերպված քաղաքացիական փոքրամասնության կողմից հանրության հիմնական հատվածի իրավունքների անընդմեջ խախտման ցանկության իրականացման արդյունք է: Տարաբնույթ ճանապարհներով յուրացվում են տեղեկատվական և տնտեսական միջոցները՝ վերածվելով քաղաքական իրավունքներից ապօրինաբար գրկելու գործիքի: Կյանքի բոլոր բնագավառներում նկատվող օլիգարխացումը վերը նկարագրվածի արդյունք է:

Տեղեկատվական, տնտեսական և քաղաքական միջոցների համակենտրոնացումը մեկ բևեռում իր ազդեցությունն ունի երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի վրա: Գլխավորապես, նկատելի է արտոնյալ փոքրամասնության և ունեգուրկ մեծամասնության միջև իրավունքների և պարտականությունների բաժանարար գծի առկայությունը. առաջինն ունի միայն իրավունքներ, իսկ վերջինը՝ պարտականություններ: Հասկանալի է, որ այս պարագայում երկրում չի կարող գործել արդարադատության, ինչպես նաև ընտրական համակարգերը: Իրավահավասարության բացակայությունը վերածվում է քաղաքական կյանքի չափանիշի: Կյանքի բոլոր բնագավառներում մրցակցության բացակայությունը մեկ այլ չափանիշ է դարձել:

Նման իրավիճակում լճացումը գրեթե անխուսափելի է: Ավելին՝ այն ուղղակիորեն կարող է կապված լինել երկրի անվտանգության հետ: Ազգային բանակը գրկվում է իրենց գործի արժեքի գիտակցումն ունեցող զինծառայողների շրջանում գործունեություն ծավալելու հնարավորությունից՝ կորցնելով կազմակերպվածությունն ու մարտունակությունը: Հաշվի առնելով Հայաստանի՝ ռազմական վտանգի գոտում գտնվելու հանգամանքը՝ խնամառուական հոգեբանությունը վտանգավոր միտումների ձևավորման հիմքում է ընկած: Ներկայումս ստեղծվել է մի իրավիճակ, երբ ողջ ազգն անվտանգ ապրում է խրամատներում ծառայող նույն ազգի քսան հազար ներկայացուցիչների հաշվին: Ընդ որում, ստացվել է այնպես, որ խրամատներ են գնում միայն ողջ ազգի «ճնշումը» դիմակայելու բացարձակապես անկարող անձինք: Փաստացիորեն հայրենիքի պաշտպանները «պատիժ» են կրում և պետք է հաշտվեն իրենց ձակատագրի հետ: Նրանք խրամատներում են ոչ թե որպես հպարտության զգացումով լի պաշտպաններ, այլ որպես գերեվարված անօգնական մարդիկ:

Ազգի մնացյալ հատվածն իր պարտավորությունն է համարում ազատվել խրամատներում հերթափոխելուց: Օլիգարխներից և չինովնիկներից սկսած՝ վերջացրած մայրերով, ովքեր զավակներին երկրից դուրս հանելու նպատակով վերջին գույքն են վաճառում, բոլորն իրենց «պարտքն» են համարում ապրել նրանց հաշվին, ով ի գործու չէ նույնն անել: Վերջիններս էլ ստիպված են հաշտվել իրենց ձակատագրի հետ՝ ծառայելով անելանելիությունից դրդված: Ազգային բանակում ինքնասպանությունների, ինչպես նաև զինծառայողների միջև վիճաբանությունների հաճախ գրանցվող դեպքերը պատահական չեն: Անելանելիության վիճակում հայտնված մարդիկ կարող են կոտորվել կամ էլ ապրել՝ այլոց հանդեպ ատելությամբ լցված: Քաղաքացիական կյանքի նմանությամբ նրանք չեն զգում պետության ձակատագրի կերտման գործում իրենց մասնակցության շոշափելիությունը՝ նպատակ ունենալով միայն ազատվել իրենց պարտադրված ստրկությունից:

Վերոհիշյալ հանգամանքները Հայաստանը խիստ խոցելի են դարձնում միջազգային ասպարեզում՝ միաժամանակ նվազեցնելով վերջինիս գրավչությունը սփյուռքի բազմամիլիոն հայերի համար, ովքեր ձգտում են հայրենիքի հետ կապ պահպանել: Հայաստանում իշխող վարչակարգն ի վիճակի չէ հաղթահարել սփյուռքի հետ աճող

խզումը: «Մակաբուծության» նկատմամբ հակումը վարակում է նաև արտաքին քաղաքականությունը՝ մեծացնելով Հայաստանի վրա արտաքին ուժերի ազդեցության շրջանակը:

Հարկ է նշել, սակայն, «սոցիալական մակաբուծությունը» երկսայր թուր է: Առաջին հայացքից է միայն թվում, որ Հայաստանում արտոնյալ փոքրամասնությունն ըստ արժանվույն պաշտպանված է: Իրականում բոլորն են անպաշտպան, մասնավորապես, ունևոր քաղաքացիները: Սեփականության (հատկապես խոշոր), ինչպես նաև գործարարության ձակատագիրը բացառապես կախած է իշխանության վերին օղակների բարեհաճությունից: Վերջիններիս հետ ցանկացած հակասություն կարող է հանգեցնել սեփականության յուրացմանը կամ կաթվածահար անել գործարար նախաձեռնությունները:

Այնուհանդերձ, հասարակության մեծամասնությունը Հայաստանում տիրող անմխիթար վիճակի սկզբնաղբյուր է համարում «օլիգարխների և իշխանությունը յուրացնողների»՝ որպես «սահմանադրական կարգը խախտողների», գործունեությունը: Ճշմարիտ է նաև այն, որ անօրինականության մթնոլորտի ձևավորման գործում հասարակությունը պետք է գիտակցի իր մեղքի բաժինը: Երկրի հասարակական-քաղաքական, տնտեսական կյանքում «սոցիալական մակաբուծության» հաղթարշավի պատճառները դեռևս ընկալելի չեն հասարակության համար: Բոլորը չէ, որ ըմբռնում են նման իրավիճակ առաջացնելու գործում քաղաքացիների մեծամասնության շրջանում իրավագիտակցության բացակայության և դրանից բխող հասարակական գիտակցության առասպելականացման դերակատարությունը: Թերևս սրանով են պայմանավորված արտահայտություններն առ այն, որ Հայաստանի իշխանություններն «օտարածին» են, իսկ «երկիրը՝ բռնագրավված»:

Երկրի՝ վերը նկարագրված իրավիճակի ձևավորման գործում հասարակության բացասական դերը թերագնահատվում է: Իրականում հասարակության կողմից իրողություններին իրավական գնահատականներ տալու և դրանից բխող քաղաքական դերակատարության՝ ընտրությունների միջոցով պետական իշխանություն ձևավորելու ոչ բավարար կարողությունը հնարավորություն է տալիս երկրում քաղաքական գործընթացները դարձնել առանձին խումբ ներկայացնող քաղաքացիների մենաշնորհը, ովքեր չեն առաջնորդվում օրենքի և իրավահավասարության գերակայության սկզբունքներով: Վերջիններս էլ ձևավորում են իրենց ցանկություններին լիովին համապատասխան ազգային իրողություններ՝ ի հաշիվ «անկարող» քաղաքացիների: Միայն իրավագիտակցությամբ օժտված քաղաքացիները կարող են զանազանել քաղաքական կյանքի նման փոխակերպումները: Քաղաքացիների նման խավ՝ որպես մեծամասնություն, դեռևս չի ձևավորվել:

Ինչ են առաջարկում հայ քաղաքական գործիչները

Հասարակական գիտակցության բնույթը ևս որոշիչ է պայքարի ձևի ընտրության հարցում: Գլխավորն այն է, որ Հայաստանի հասարակությունն անընդմեջ իր դժգոհությունն է հայտնում ստեղծված իրավիճակի կապակցությամբ: Պայքարի ձևերը ժամանակի ընթացքում ենթարկվում են ձևափոխության: Ներկայումս երկրի քաղաքական կյանքը բնորոշվում է այն հանգամանքով, որ գործող իշխանություններն ու ընդդիմությունը որոշել են գնալ երկխոսության ճանապարհով: Հեղափոխական եղանակով իշխանափոխությունը մերժող Հայ ազգային կոնգրեսը (ՀԱԿ) երկրի իշխանություններին առաջարկում է բանակցություններ սկսել նախագահական և խորհրդարանական արտահերթ ընտրությունների շուրջ: Իշխանությունները, ՀԱԿ-ի որոշ պահանջներին ընդառաջ գնալով, ընդդիմության հետ համագործակցության

պատրաստականություն հայտնեցին՝ նույնը չցուցաբերելով ընդդիմության կողմից առաջ քաշված օրակարգի նկատմամբ:

Հարկ է նշել, որ ստեղծված իրավիճակը հասարակության մեջ տարաբնույթ մեկնաբանությունների առիթ հանդիսացավ: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերջին երեք տարիների ընթացքում ՀԱԿ-ը գործող իշխանություններին որակում էր իբրև ոչ լեգիտիմ և հանցավոր, վերջինիս հետ ցանկացած համագործակցության հնարավորություն գնահատվում է իբրև «դավադրություն»: Ավելին՝ շատերն անիմաստ են համարում նման օրակարգի գոյությունը, քանզի որևէ երաշխիք չկա, որ արտահերթ ընտրությունները չեն կեղծվելու: Այնուհանդերձ, ՀԱԿ ղեկավարները գործընթացը համարում են «թավշյա հեղափոխության» սկիզբ:

Միաժամանակ, Հայաստանում առավել շատ է արժարժվում քաղաքացիական լայն շարժում ձևավորելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև «երրորդ ուժի» առաջացման հնարավորությունը՝ վկայելով ՀԱԿ-ի կողմից որդեգրած մոտեցման նկատմամբ քաղաքացիների անվստահության մասին: ՀԱԿ-ը դիտարկվում է իբրև փակ և ավտորիտար կառույց, իսկ վերջինիս՝ «սահմանադրական կարգի վերահաստատման» մասին պնդումն ընկալվում է իբրև իշխանության հասնելու գաղափարական հենք, որը, սակայն, գուրկ է իրական փոփոխություններ ապահովող զարգացումներից: Ի թիվս այլ ուժերի՝ հասարակական-քաղաքական «Սարդարապատ» շարժումը բացառում է ընտրությունների միջոցով իշխանափոխության հնարավորությունը:

2012-13 թթ. Հայաստանում կայանալիք համապետական ընտրությունների նախաշեմին աշխուժացել են նաև իշխանամետ կուսակցությունները: Դեռևս 2011թ. փետրվարին իշխանական կոալիցիան գործող նախագահի թեկնածությունը պաշտպանելու վերաբերյալ հուշագիր ստորագրեց: Սույնով հաստատվեց գործող վարձակարգի՝ դիրքերը չզիջելու մտադրությունը: Այնուհանդերձ, ակնհայտ է, որ իշխանական ձամբարում ևս բարդ գործընթացներ են նախանշվում՝ կապված, մասնավորապես, երկրորդ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ակտիվացման հետ: Վերջինս հանդես եկավ իշխանության և ընդդիմության հնարավոր երկխոսության քննադատությամբ:

Հասկանալի է, որ որակական փոփոխությունների բացակայության պայմաններում դյուրին չէ խոսել ազատ ընտրությունների անցկացման հնարավորության մասին: Շրջանառության մեջ են դրվում համակարգային փոփոխությունների անհրաժեշտությանը և պետության իրավական հիմքերին առնչվող մոտեցումները: Աժ «Ժառանգություն» խմբակցությունը հանդես է եկել Սահմանադիր ժողով գումարելու և ՀՀ Սահմանադրության մեջ արմատական փոփոխություններ մտցնելու կոչով՝ նպատակ հետապնդելով այս ճանապարհով վերացնել իշխանության նկատմամբ մեկ կուսակցության մենաշնորհը, ինչպես նաև «կուսակցապետության» գոյության հնարավորությունը: Մայիսի 19-ին «Ժառանգություն» կուսակցության ղեկավար Ռաֆֆի Հովհաննիսյանը հրավիրեց քաղաքացիական ժողով, որտեղ հասարակական ճանաչված բազում գործիչներ իրենց տեսակետն արտահայտեցին այս հարցի կապակցությամբ:

Կուսակցական դաշտի սահմաններից դուրս քաղաքացիական նախաձեռնությունների աշխուժացման անհրաժեշտության գաղափարը բազմիցս բարձրաձայնվել է հասարակական ոլորտի ներկայացուցիչների կողմից, ինչը գործող քաղաքական ուժերի նկատմամբ որոշակի անվստահության արգասիք է: Իշխանամետ և ընդդիմադիր ուժերի քաղաքական առաջարկները փաստացիորեն չեն ընկալվում իբրև երկրում իրավիճակի արմատական փոփոխության գործոններ, ինչը հասարակական գիտակցության ռացիոնալության աճի վկայությունն է:

Հայաստանում սահմանադրական կարգի հաստատման հրամայականը

Սահմանադրության և սահմանադրական կարգի խնդիրների շուրջ ծագած բանավեճը հասարակության առողջացման նախանշաններից է: Քանի դեռ երկրում վարվող քաղաքականությունը միտված չէ սահմանադրական կարգի լիակատար հաստատմանը, սույն թեմային առնչվող քննարկումները դուրս կնդեն պետության վերականգնման մինչ այժմ գոյություն ունեցող մոտեցումները: Ներքին քաղաքականության մեջ շրջանառվող գաղափարները («ազգային միասնություն», «արտաքին սպառնալիք», «հակազգային կազմաքանդիչ ուժեր», «ազգի փրկիչներ») կորցրել են իրենց արդիականությունն ու համախմբող ներուժը: Ներկայումս հասարակությունը ձգտում է առավելապես առաջնորդվել իրավական հասկացություններով: Արդարադատության կայացման և իշխանության տարանջատման (առավելապես՝ իշխանության սեփականության բաժանման) պարագայում փոփոխությունների հնարավորության գիտակցումը ներթափանցում է հասարակության առավել լայն շերտեր:

Հասարակությունն այժմ առավել պահանջկոտ է հատկապես ընդդիմադիր ուժերի նկատմամբ: Ավանդաբար հեղինակություն վայելող կուսակցությունները վստահություն չեն ներշնչում և մերժվում են հասարակության կողմից: «Փրկիչների» դերում հանդես եկող գործիչները կորցրել են երբեմնի ազդեցությունը: Նույնիսկ Հայ առաքելական եկեղեցու՝ քաղաքական գործընթացներին միջամտելը հարուցում է քաղաքացիների լայն շրջանակի դժգոհությունը: Մարդիկ սկսում են գիտակցել, որ առաջին հերթին պետք է ընտրեն ինքնափոխակերպման և կյանքի նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխության ճանապարհով: Սահմանադրական պետության կառուցումը հնարավոր է միայն գիտակից քաղաքացու առկայության պարագայում: